

KOVÁCS ISTVÁN

Nemzetmentők vagy megalkuvók?

KOLLABORÁNSOK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN.

Ha a „kötelező olvasmány” nem volna elátkozott fogalom, a *Nemzetmentők vagy megalkuvók?* című tanulmánygyűjtemény kötelező, vagy legalább ajánlott olvasmány lehetne. Elgondolkodtató, hogy ennek a jó három éve megjelent könyvnek alig volt visszhangja. Pedig ez a kötet a magyar közvélekedést befolyásoló, töprengésre késztető fontos írások foglalata – egy olyan korban, amely éppen a gondolkodásról törekszik leszoktatni az embert.

Számomra a kötet első értekezése – *Katalin király és a török szultán: mérlegen Szapolyai János árulásai* – a legtanulságosabb, amelynek szerzője Varga Szabolcs. Az árulás-mítosz mint tény a magyar írók fantáziáját is megmozgatta, noha valójában bilincsbbe verte. A Szapolyai János elleni vádakát Krúdy Gyula így összegezte: „Hit-szegő módon verte le Dózsa György seregét, gyáván kikapott Zsarnó ostroma alatt, az árulás miatt veszett el a magyar jövő Mohács mezején, és végül a trón érdekében nem állott az ősellenségnek tekintett Szulejmán szultán elé kézcsókra járulni”. Varga Szabolcs több történész – Szakály Ferenc, Barta Gábor, Bessenyei József, B. Szabó János – adalékaival alátámasztott „védőbeszédnek” összegzése: „Szapolyai a korszak egyik legtapasztaltabb katonai vezetőjének számított, aki másfél évtizeden keresztül vezetett hadjáratokat Moldvába és Havasalföldre. Sikerral védte meg a rábízott Erdélyt, így eredményes és harcedzett vezérként tekintettek rá a kortársak, és éppen ezek miatt röppentek fel egyre több helyről olyan hírek, hogy János alkalmas lenne királynak is.”

Moháccsal kapcsolatban pedig leszögezhető: „a király környezetéből érkező el-
lentmondásos parancsok miatt nem érhetett oda a csatába”. Az egyébként a humanisták által is kipellengérezett mély vallásossága se engedett volna ilyen pogányokat támogató tudatos „szabotázs”. Olyan forrásokról se tudunk, amelyek azt bizonyítanák, hogy Szapolyai már 1526 előtt tárgyalt volna az oszmán hatalommal, mint tették ezt évtizedek óta Franciaország és Lengyelország uralkodói. Amikor 1528-ban Szinnánál csatát veszített, rá kellett döbbsennie, hogy Ferdinánd ellen szövetségeseket kell keresnie. Követeit e célból először nem Isztambulba, hanem a nyugati udvarokba küldte, ahol kérése elutasításra talált. Ezt követően bízta meg azzal Laski Jeromost, hogy Isztambulban tárgyaljon. Követe rendkívül előnyös szövetségi szerződést tudott kialakítani. „Szapolyai döntése valójában az egész országot lélegzethez juttatta, hiszen uralma fenntartására más mód nem volt, távozása azonban azonnali sorozatos szultáni hadjáratokat eredményezett volna, mert az oszmán politika számára elviselhetetlen lett volna egy Habsburg-berendezkedés a Magyar Királyság egész területén” – jegyzi meg Varga Szabolcs.

Ebből következett az is, hogy Szapolyai, aki látta, hogy a korlátlan anyagi és emberi erőforrásokat mozgósítható törököket még Ferdinánddal közösen se tudja le-

győzni, magával Habsburg riválisával is csak olyan feltételekkel köthetett békét, amelyek a szultán számára elfogadhatók voltak. Lehetett-e a törökbarát politikának jövője akkor, amikor Buda elfoglalása után kiderült, hogy Szulejmán az ország teljes megszállására törekszik? – teszi fel a kérdést a történész, amelyre ő maga így válaszol: „Alig telt el azonban pár hét, valahol a szultán Buda alatti sátrában Szulejmán számára nyilvánvalóvá vált, hogy nem nélkülözheti a magyarok közötti híveinek támogatását, és elrendelte a Keleti Magyar Királyság létrejöttét, melyből pár évtizeddel később megszületett a Szapolyai politikáját folytató Erdélyi Fejedelemség.” Varga Szabolcs e szavakkal menti fel Szapolyait a rázúdított vádak alól: „Ötszáz év távlatából világosan látszik, hogy az ellene felhozott vádak nem állják meg a helyüket, tetteit nem holmi születéséből vagy neveltetéséből fakadó jellemhiba, hanem nagyon is racionális helyzetfelismerés irányította.”

Oborni Teréz *Barát vagy ellenség? Egy árulás története, Erdély, 1551* címmel tett közzé tanulmányt a Szapolyai politikáját sokkal bonyolultabb feltételek között a képlekeny státuszú Erdélyben folytató pálos szerzetesről, váradi püspökről, „a korabeli Magyarország és Erdély legbefolyásosabb politikusának” tartott Martinuzzi Fráter Györgyről. Fráter György érdeme volt, hogy 1551-ben Izabella királynőt és fiát rákényszerítette az Erdélyből való távozásra, s Szapolyaiak ország részét egyesítette Ferdinánd Magyar Királyságával. „Györgyre ezt követően »már« csak annyi feladat várt, hogy mindezt úgy adja elő az Oszmán Birodalom szultánjának, a pasáknak és vezíreknek, mintha Erdély fölött még mindig a szultán által még 1541-ben oda rendelt János Zsigmond uralkodna” – jegyzi meg a történész föltéve az alábbi kérdéseket is: „Egy ilyen ragyogó elme, egy országok sorsáról döntő éles eszű politikai sakkjátékos vajon nem számolt a Porta megtorló intézkedéseivel, ha egyik alávetett tartománya a legnagyobb ellenségük, a Habsburgok kezére jut? Nem számolt vajon azzal, hogy, miként az oszmánok nem egy alkalommal ígérték: tűzzel-vassal emésztik meg az országot?”

Végzetesnek bizonyuló politikai kötéltánc végül a vesztét okozta. Nem a törökök részéről, mint ez logikusnak tetszhetne, hanem a mindegyre gyanakvó Ferdinánd által, aki az Erdélyt megszálló Castaldo generálissal meggyilkoltatta a pár hónappal azelőtt érdemeiért esztergomi érsekké emelt barátot. A gyilkosságban való részvétel gyanúját a Habsburg uralkodó nehezen tudta eloszlatni a pápa előtt, aki az ügyben szigorú vizsgálatot követelt, mivel György barát a római anyaszentegyház bíborosa is volt.

Fráter György vádlói azt is a szemére vetették, hogy a „horvát” származású oszmán vezérekkel rokonságban áll. A B. Szabó János és Sudár Balázs *A hatalom csúcsain. Magyarországi származású renegátok az Oszmán Birodalom politikai elitjében* című tanulmányából kiderül, hogy a szultán közvetlen környezetében valóban akadtak befolyásos magyar származású személyek, mint például Dzserráh Mehmed nagyvezír, aki szoros kapcsolatban állt az erdélyi Báthory-dinasztiával, s az a megtiszteltetés érte, hogy „ő végezhetette el III. Murád fiának, a leendő III. Mehmednek a körülmetélését”. Márkházi Pál, vagyis Ibrahim bég fia, Deák Mehmed pasa meghatározó szerepet ját-

szott Bethlen Gábor hatalomra kerülésében. Magyaroknak tartották a hol pártfogolt, hol kegyvesztett, de végül nagy karriert befutó Szúfi Mehmed pasát is, aki éveken át kormányozta Egyiptomot, s olykor-olykor „királycsináló” nagyvezírhelyettes volt, majd budai pasaként fejezte be életét.

Papp Sándor *Bethlen Gábor hatalomra kerülése* szövevényes történetét szálazza ki ismert és új adatok elemzésével, „szembesítésével”, míg Varga J. János *Thököly Imre – nemzeti hős, kollaboráns vagy áldozat?* címmel tesz közé izgalmas tanulmányt. A címben feltett kérdésre a szerző az alábbi választ adja: „Thököly Imre nem ismerte fel a magyarság érdekeit egy sorsfordító történelmi pillanatban, nem vállalta az oszmán uralom felszámolására nemzetközi segítséggel elindított, generációk óta várt háborút. Együttműködése az »ösellenség«-nek nevezett Oszmán Birodalommal, törekvése az erdélyi fejedelmek 1683–1684 után idejétmúlt országegyesítési koncepciójának és az éppen nem aktuális »nemesi-nemzeti« sérelmi politikának az életben tartására, a történelmi változások keresztútjába sodorták. Tévedései, hibái visszahúzó erőként hatottak, ezért nem mondhatjuk, hogy nemzeti hőseink közé tartozik.”

Ha a legújabb kortól eltekintünk, kijelenthető, hogy a magyar történelem talán legjellemtelenebb alakja – mártírhalála ellenére is – Martinovics Ignác. „Súlyos önértékelési zavarban szenvedő, karrieristáról van szó, aki nem kapta meg sem azt a szerepet, sem azt a rangot és pénzt, amely meggyőződése szerint megillette volna, és amelyért bárkinck bárhol a szolgálatába állt volna” – jegyzi meg *Kollaboránsból fel-ségsértő. Martinovicsról és mozgalmáról* című tanulmányában Poór János. Franz Gottardi, volt pesti rendőrfőnök, II. Lipót magán titkosrendőrségének vezetője szervezte besúgójává a lemergi egyetem természettan professzorát. II. Lipót Martinovics 500 forintnyi nyugdíját szolgálataiért 1500 forinttal egészítette ki.

II. Lipót utódja, Ferenc nem volt ilyen bőkezű hozzá, Martinovicsot pedig nem elégítette ki a szászvárosi apát cím és a vele járó 1000 forint kegydíj. „Ha Ferenc császártól méltányosnak tartott stallumot vagy fizetést kapott volna, aligha állt volna egy uralma megdöntését célzó mozgalom élére” – jegyzi meg Poór János. Vagyis nem lett volna jakobinus, annak is a legrosszabb fajtája, aki rendszer- és uralkodóbíráló röpiratot szerkesztett – tele helyénvaló tényekkel és jogos kritikával ugyan –, hogy az azokat fordító és terjesztő beszervezett társait feljelenthesse, magát így is nélkülözhetetlennek tüntetve föl. A tanulmány vázlatosan ismerteti a magyarországi jakobinus mozgalom történetét, feltárja Martinovics szellemi és szervezői valamint besúgó tevékenységének tényeit, amelyekre a bécsi levéltár szabadabbá válásával még inkább fény derült.

Völgyesi Orsolya (*Egy adminisztrátor portréja az 1840-es évekből. Földváry Gábor hivatali pályája mint esettanulmány*), Szigeti István (*A forradalmi kormány államtitkárából az ellenforradalmi kormány tanácsadója – Ghyczy Kálmán 1848–1849 fordulóján*), Hermann Róbert (*Az együttműködés útjai, tévútjai és zsákutcája 1848–1849-ben – magyar konzervatívok a túloldalon*), Zakar Péter (*Egyház és (ellen)forradalom 1848–1849*), Pap József (*A passzív ellenállás olvasatai a 19. századi szö-*

vegekben) és Deák Ágnes (*Mit minden fűszál tud? Megfigyelők és megfigyeltek Erdélyben az 1850-es évek derekán*) tanulmányai a reformkor, a szabadságharc, az abszolutizmus és a kiegyezés helyi vagy országos ügyekben fontos szerepet játszó közszereplőinek, hivatalnokainak, politikusainak tevékenységét teszik a felelős történelmi megítélés patikamérlegére – a kötetcímben feltett kérdés szellemében.

Deák Ágnes tanulmányából kiderül, hogy a jelzett időben Schwarzenberg erdélyi kormányzó ügynökhálózata jól szervezettsége ellenére se lehetett olyan fojtogató, mint amilyennel Ceaușescu diktatórikus hatalma Romániát, így Erdélyt is betérítette százhusz évvel később. Megjegyzendő többek között, hogy „fizetés nélkül az újságíró George Bariț, a román nemzeti mozgalom ismert vezetője” is a brassói rendőrigazgató informátora volt 1852-ben.

Zakar Péter az áprilisi törvények által az egyházak számára teremtett új helyzetet elemzi, s a benne kiemelkedő szerepet játszó egyházi személyiségek magatartását, cselekedeteit villantja fel. Tanulmánya legizgalmasabb részében Scitovszky János pécsi püspök életét és működését ismerteti, akit az Országos Honvédelmi Bizottmány Hám János szatmári püspökkel együtt V. Ferdinánd és I. Ferenc József iránti lojalitásuk miatt hazaárulónak nyilvánított. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a császár 1849. július 21-től Scitovszkyt esztergomi érsekké nevezte ki, aki – az uralkodó csalódására – ebben a tiszteben éppenséggel a forradalmat szolgáló papok védelmében lépett fel. „Jelentős sikert azonban csak a püspökökkel kapcsolatban ért el. Maga mögött tudva a bécsi nuncius Viale Prela támogatását, tiltakozott az állami szervek túlkapásai, illetve a püspökök meghurcoltatása ellen. (...) A prímás törekvését az elítéltek megmentésére valamennyi egyházi vezető osztotta. A »kompromittált« papok egy részét sikerült egyházi fenyték alá vonni, ezáltal megmentve a Haynau-féle felelősségre vonás keserveitől” – emeli ki Zakar Péter, s azt is hozzáteszi, hogy „1860. április 30-án mintegy 80.000 hívő jelenlétében Scitovszky celebrálta a gyászmisét Széchenyi István gróf emlékére.”

Hermann Róbert ma is időszerű kérdést érint a tanulmányában azt leszögezve, hogy „míg Windisch-Grätz kormányzatának időszakában az 1848 előtti konzervatív politizáló elit második vonalának kiemelkedő képviselői jutottak szerephez, 1849 júniusa után ez a csoport egyre inkább visszavonult és visszaszorult, s átadta helyét a hivatalnokokból és névtelen karrieristákból álló csoportoknak”. Ez azt jelenti, hogy a Magyarország teljhatalmú megbízottjának, Julius von Haynau táborszernagynak éppen rájuk volt szüksége, s a hivatalnokok készen álltak őt szolgálni.

Lech Wałęsa lengyel köztársasági, amikor 1992-ben a szemére vetették, hogy nem hajtott végre radikális rendszerváltoztatást, vagyis nem számolt le a kommunista nomenklatúrával, azt válaszolta: „ahhoz hatvanezer hivatalnok kellene, hogy mögöttem álljon”. Vagyis Wałęsa nem számíthatott a hivatalnokokra, akik mintha legkevésbé lennének/(lettek volna) érdekelték a földindulásszerű változásokban. (*Komp-Pres Kiadó Korunk, 2015*)